

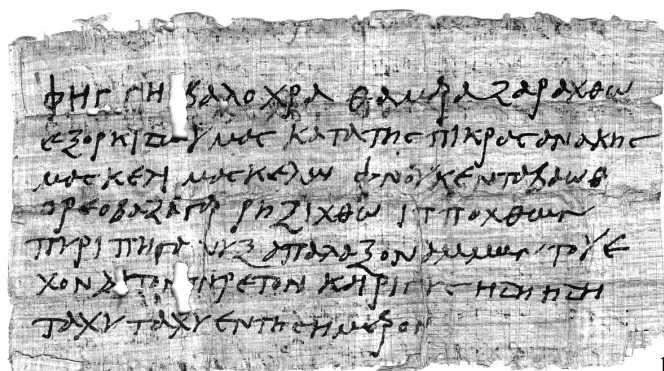
Amulettékszerek

Hagyományteremtő szándékkal indította útjára 2003 telén a Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteménye „Az évszak műtár-gya” kamarakiállítás-sorozatát. A sorozat fő célja, hogy rendszeresen a közönség elé tárja a Gyűjteményben folyó munka eredményeit: egy-egy újonnan megszerzett, illetve restaurált művet, vagy olyanokat, amelyekről új és bemutatásra érdemes tudományos eredmények születtek.

Az évezredforduló egyik legnagyobb ókortudományi vitája vallás és mágia viszonyáról zajlott. A szokatlannul heves, horderejében a tudomány közvetlen határain jóval túlmutató disputa a Nagy Dichotómia körül folyt: vajon az ókori Mediterraneumban tényleg el tudjuk-e választani a mágiát a vallástól, amint ez a korábbi nemzedékek számára magától értődő volt. Fél évszázaddal ezelőtt egy nagyszerű kutató még az éltető táplálék és a romlott, mérgezővé váló étel példáján világította meg a két fogalom különbségét. A kérdés mára nyugvópontra jutott, olyannyira, hogy lassan már a felidézése is anakronisztikusnak tűnik: az ókori kultúrákban a mágia, mint a vallás ellentétének tekintett sötét erő egyáltalán nem volt univerzális fogalom. Egy rítusról önmagában nem mondható meg, „vallási”-e, vagy „mágikus”. Az *Ilias* első énekében például Apollón papja rontó imával fohászkodik istenéhez, aki erre dögvészt küld a Tróját ostromló görögökre. Ami az egyiknek varázslat volt, a másiknak istentisztelet. Az ókortudomány tehát mintegy csatlakozott napjaink közfelfogásához, amely számára a Nagy Dichotómia már rég elenyészett. Ma csupán a szó köznapi, általános értelmében beszélhetünk antik mágiáról.

A kiállított tárgyak jól példázzák, hogy a „mágia” mennyire természetes része volt a korabeli életnek: olyan ékszereket mutatunk be, amelyek egyúttal amulettként oltalmazták viselőjüket. Valamennyi kontextus nélküli, így csupán általánosan értelmezhető. Zömük aranyból készült. Számos ókori kultúrában tulajdonítottak varázserőt és gyógyító hatást ennek a nemesfémnek.

Az amulett, talizmán mágikus védőeszköz. Általában személyes tárgyakra szokták érteni, holott átfogó használata is jogos (Róma titkos nevére éppúgy, mint a trójai Athéna-szoborra, a Palladionra, amelytől a város sorsa függött). A görög és a latin nyelv bővelkedett 'talizmán' jelentésű szavakban – e tény már önmagában figyelmeztet használatuk általános voltára. A nevek utalhattak a viselés módjára (*periapton*: csukló vagy boka köré kötött szalag), az óvó szerepre (*phylaktérion*: védő tárgy), vagy épp a tárgy alakjá-

1

ra (*lunula*: félhold alakú függő). Számtalan formájú és anyagú talizmán készült – a legtöbbjük szerves anyagból, ezek emléket csupán az antik művészet és irodalom őrizte meg. Néhány

típus viszont tárgyként is fennmaradt: az arany amulettékszereket viselték, jól látható módon, nem rejtve. Amulett voltukra jellemző motívumaik vagy sajátos formájuk utal.

Az aranylemezből lencse, henger vagy szögletes formájúra és üregesre kialakított „kapszulák” különféle, a tulajdonosaik számára bajelhárító vagy gyógyhatásúnak vélt tárgyak foglalatoként szolgáltak a római császárkorban. Kerülhettek beléjük magvak, növénydarabkák, textildarab, de mágikus felirattal ellátott papirusz vagy fémlemez is. A kiállított, láz elűzésére szánt görög nyelvű papiruszt (1) a rajta látható hajtásnyomok alapján valószínűleg henger alakú kapszulában tarthatták. A lencse

2

3

4

formájú (2) és a négyszögletes, öt gömbre osztott (3) kapszulákban ma is benne van a tartalmuk: hangjuk alapján több apró, kemény tárgyat, talán magvakat zárnak magukba. Ezeket az ékszereket rövid nyakláncra fűzve viselték. A lencse alakú változat (*bulla*) a római hagyomány szerint etruszk eredetű, és szabadon született kisfiúk viselték. A császárkorban jóval általánosabbá vált a használata: példányai főleg női és gyereksírokból kerülnek elő. A kiállított darab feltehetően a 3. századra keltezhető.

5

6

Jellegzetes formájú amulett a lefelé szélesedő hengeres, a felületén három sorban csepp alakú filigrándróttokkal díszített függő is (4). A görög mitológia *par excellence* hērósának, az *alexikakos*, „bajtól megóvó” jelzővel is illetett Hēraklésnek a bunkósbotját idézi. Csepp alakú díszei a lecsontolt ágak helyét jelzik. Hasonló példányokat a császárkor második feléből ismerünk. Az ásatások tanúsága szerint a bunkó alakú csüngőket a császárkorban szintén főként nők és gyerekek viselték, nyakláncokon és fülbevalókon. A bunkó amulett-funkcióját írott források is igazolják, az egyes ékszerekről azonban szövegek híján nem mondható meg, használóik inkább díszként vagy

amulettként tekintették-e őket. Egyelőre éppen ez a bizonytalanság az antik ékszer-amulettek értelmezésének fő jellemzője.

Általánosan elterjedt képzet szerint egy csomó képes gúzsba kötni a rontást; szétbontása vagy megkötése varázslatos erejű. Az ókori amuletteken látható leggyakoribb változata a takács-csomó, amelyet szintén a görög hēróshoz kapcsoltak. Az ókorban is megkülönböztetett figyelem övezte, hiszen görögül és latinul is saját neve volt: *Hērakleion hamma*, *nodus Herculanus*. Oldás és kötés univerzális varázslata itt tehát a mitológia nyelvén fogalmazódott meg. Az antik képhagyomány szerint Hēraklés ilyen csomóba kötötte meg magán az általa

7

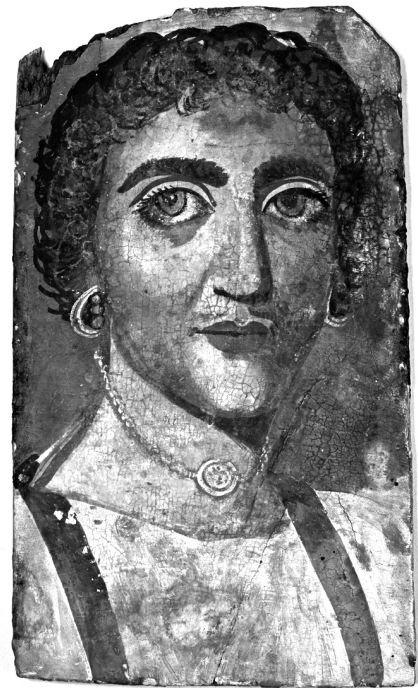
legyőzött nemei oroszlán bőrét, amin fegyver nem tudott áthatolni. Feltehetően ezért is tulajdoníthattak védő-bajelhárító funkciót ennek a csomónak. Egy ékszer motívumaként pedig a csomó bármikor felidézhetette ezt a védőfunkciót. Valószínűleg Makedóniában vált a görög aranyékszerek gyakori motívumává a Kr. e. 4. század második felétől, II. Philippos és Nagy Sándor korától. A hellénisztikus korban diadémakon, koszorúkon, gyűrűkön egyaránt előfordul, és sokszor oroszlánfejekkel együtt díszít nyakláncokat. Erre példa az itt bemutatott, a 4. század végére – 3. század első felére keltezhető nyaklánc-törredék: eredeti állapotában a Héraklés-csomóval díszített kapcsolótágot két oroszlánfej fogta közre (5). A római korban leginkább nyakláncok kedvelt díszítőmotívuma a Héraklés-csomó. A 2–3. században kedvelt volt lapos, kétdimenziós változata, amit kőgyöngyökkel váltogatva fűztek össze nyakláncná (6). A 3. század közepén – második felében a római birodalom nyugati területein több kincsleletben is elő-

8

10

9

fordulnak Héraklés-csomóval díszített nyakláncok. Pannónia területén Rábakovácsiban került elő egy arany nyaklánc, amelyet háromdimenziós Héraklés-csomó alakú elemekből és zöld kőgyöngyökből fűztek össze (7; a tárgyat a Magyar Nemzeti Múzeum Római Gyűjteménye őrzi). A nyakláncot függőként díszítő, az előlapjukon a császár portróját ábrázoló (az uralkodók képmása szintén lehetett amulett) arany pénzérmék alapján a 250-es évek második felében készülhetett. Tulajdonosa valószínűleg 260-ban rejtette el a Pannónián végigsöprő szarmata és kvád betörések során.

Az amulettek másik jellemző, bajelhárító motívuma a Gorgoneion, a Perseus által legyőzött Gorgó mindent kővé dermedtő arca. A Mediterraneum számos kultúrájában elterjedt szörnyalak görög és szintén mitikus történet révén értelmezett változata az antik képhagyomány egyik legelterjedtebb motívuma. Athéné istennő pajzsán éppúgy megtalálni, mint a templomok tetőzetét körbevevő, kúpcserepeket lezáró antefixeken

vagy használati tárgyakon. A Kr. e. 4. század második felében a pajzs alakú arany ruhatűző tűt készítő görög aranyműves Gorgófit illesztett a tű közepébe (8). Aranylemezből domborított Gorgoneion az egymásba hurkolt láncszemekből álló rövid nyakláncok közepére is került a császárkorban, a 2–3. században. Ez a típus a korabeli egyiptomi festett múmiaportrékről is jól ismert. A láncszemek, a korongot közrefogó bordázott csövek és a korongon kivehető emberi arcvonások alapján valószínűleg ilyen nyakláncot visel a kiállított múmiaportrén ábrázolt nő is (9). A császárkorban nem csak a nők óvhatták magukat Gorgoneionnal. A győztes csaták után tartott diadalmenetekben katonák mellvértjére is kerülhetett, akár kitüntetésként is, ezüsből vagy bronzból domborított Gorgófit ábrázoló korong. A hajában tekerőző kígyókkal körbefont, rémisztő Gorgófit ábrázoló 1–2. századi ezüst lemez is (10) ilyen mellvért-dísz lehetett.

Dági Marianna – Nagy Árpád Miklós

Szakirodalmi tájékoztató

Az antik mágiáról:

Graf, F. 1996. *Gottesnähe und Schadenzauber. Die Magie in der griechisch-römischen Antike*. München (magyarul: *A mágia a görög-római világban*. Budapest, 2009).

Amulettekről:

Wolters, P. 1905. „Faden und Knoten als Amulett”: *Archiv für Religionswissenschaft* 8, 1–22.

Görög és római ékszerekről:

Despini, Aik. 1996. *Ancient Gold Jewellery*. Athén.

Deppert-Lippitz, B. 1985. *Griechischer Goldschmuck*. Mainz am Rhein.

Higgins, R. A. 1980. *Greek and Roman Jewellery*. London.

A rábakovácsi nyakláncról:

R. Alföldi M. 1954. „A rábakovácsi római ékszerlelet”: *Folia Archaeologica* 6, 62–73.

A varázspapiruszról:

Ritoók Zs. 1975. „Egy új, görög nyelvű varázspapirusz”: *Antik Tanulmányok* 22, 30–43.

<http://www2.szepmuveszeti.hu/talismans/cbd/9>

Az évszak műtárgya – 2011. tél

Szépművészeti Múzeum

Reneszánsz Csarnok

2011. december 12 – 2012. február 29.

A fényképeket Mátyus László készítette